

utókor elé állítani, mert fájdalmában, törődöttségében, beigazolt pesszimizmusában itt magasodott leginkább kora fölé. Ezzel a komor isten-hozzáddal vett búcsút kortársaitól fél évszázad, de talán egész irodalmunk leghumorosabb hangvételű és szemléletű írója.

VÉBER KÁROLY

ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI. XI. KÖTET*

A tizenegyedik kötettel befejeződött a publicisztikai írásokat tartalmazó sorozat, bár Ady újságcikkeinek, tanulmányainak ez a gyűjteménye csak akkor lesz igazán teljesnek tekinthető, ha az első két kötet új, javított kiadása is megjelenik. A XI. kötet 134 írása 1913. január és 1918. december között keletkezett, ebből 15 itt jelenik meg először kötetben. Négy nem hiteles Ady-szöveget, két nyilatkozatot és két mások által kiegészített beszédtrödéket, valamint pótlásként korábbi kötetekből kimaradt két cikket és két nyilatkozatot is találunk a kötetben. A főszöveget tekintve ez a legkisebb kötet: mindössze 152 oldal. A teljes terjedelem azonban minden eddigi prózakötetet túlszárnyal: az előző a jegyzetekkel 475 oldalt tesz ki.

Az írások inspirációja még itt is az újságíróé, annak ellenére, hogy írjuk rég túl volt már ekkor a rendszeres újságírói munkán: sok cikk kapcsolódik aktuális politikai, kulturális eseményhez, vagy mások írásai-val vitatkozik. Tárgyuk a magyarság sorskérdései, a nemzetiségi kérdés (különösen román vonatkozásban), nacionalizmus, klerikalizmus, magyar protestántizmus, németellenesség, zsidókérdés, háborúellenesség. Egyes cikkek formájában is megmutatkozik a folytonosság: azonos cím rovatszerűen foglal keretbe vallomásokat, jegyzeteket, gondolatokat. (*Levelek Madame Préterite-höz, Levelek a hazátlanságból, Távol a csatatértől.*) A cikkek átlag terjedelme az előző kötetekhez képest csökken, hosszabb tanulmány, esszé ezekben az években már nem születik, többségben vannak a rövid glosszák, reflexiók. De ebben az időszakban íródott az életmű legfontosabb mondanivalóit hordozó vallomások, cikkek egy része (*Vallomás a patriotizmusról, Magyar és román, Levél helyett Gogának, Ellenségekkel egy szándékon, Vallás és demokrácia, Korbori*).

*Sajtó alá rendezte Láng József.

A cikkek rövidülésére, számuk csökkenésére a fogyatkozó életerő, a betegség, a háború és a cenzúra a magyarázat. A csökkenés nem fokozatos, zuhanásszerű: 1913:39, 1914:26, 1915:34, 1916:11, 1917:11, 1918:9. A háború közvetlenül átélt borzalmainak (a román betörésnek) a romboló hatását mutatja, hogy 1916. augusztus 15. és december 1. között nem jelent meg egy sor írás sem. Ady alkotóereje nem is tért vissza többé.

Az utolsó publicisztikai kötetet a vitacikkek jelenléte jellemzi. A vitacikkek négy csoportja: vita elvbarátaival, Octavian Gogával, Rákosi Jenővel, református ellenfeleivel. Alapos, körültekintő, többnyire önálló kutatásra támaszkodó jegyzetek segítik a megértést: enélkül a cikkek keletkezésének körülményei, utalásai jobbra megfejthetetlenek lennének az olvasó számára. Annál is inkább, mert az első két esetben a vita egyoldalú, válasz nincs Ady cikkeire, sőt az egyik legfontosabb, a háborúpártiság ideológusaként fellépő Ignotusszal vitatkozó cikke meg sem jelenhetett. Egy-egy cikk jegyzeteit magvas tanulmány vezeti be (*Magyar és román, A szentpétervári út, Esztéta és poéta, Ellenségekkel egy szándékon*).

A leghosszabb jegyzetanyag az ún. Ady–Rákosi-vitához kapcsolódik. Voltaképpen ez az a rész, amely miatt a terjedelem az előző kötetekét meghaladja. Hat rövid íráshoz (kötetünkben hét oldal) 190 oldalnyi jegyzet tartozik. A jegyzetekben 28 napilapból, illetőleg folyóiratból 102 vitacikket találunk egy-két kivétellel teljes terjedelemben. A cikkeknek több mint fele eddig ismeretlen volt az Ady-irodalomban. Nem az első vállalkozás ez a vita anyagának összegyűjtésére: Debrecenben 1940-ben már megjelent egy összeállítás rövid kivonatokból és szemelvényekből. Írjuk ide, mert a jegyzetekből kimaradt, e kötetet Kardos László állította össze diákjai közreműködésével. Láng József bevezetője világossá teszi, hogy a vita provokált, időzített volt, s nem leplezett célja Ady és az új magyar irodalom prominenseinek lehetetlenné tétele, erkölcsi megsemmisítése volt. A vita anyagából a korabeli dokumentumok és a jegyzetek segítségével páratlan kép bontakozik ki a korabeli Magyarország szellemi, politikai arculatáról. Az olvasóban még további kérdések is fölmerülnek. Mennyire teljes a gyűjtemény? Mi volt a periodikumok kiválasztásának a módja a vidéki sajtó címanyagának óriási tömegéből? Kardos gyűjtéséből több cikket nem vett fel Láng József. Ezek egy része valóban nem tartozik szorosan a vita, kettőt azonban érdemes megemlíteni a kihagyottak közül. Burján Károly kezdőbetűkkel jelölt cikke (*Magyar Kultúra*, 1915. nov. 20. 22. sz.) Fenyő Miksának a jegyzetben közölt cikkét támadja (441–442.); Ignotus karácsonyi Nyugat-cikkét azért kell figyelembe venni, mert itt kifejti,

miért nem vett részt a Nyugat erélyesebben a vitában: azért tartanak távol a Nyugat csinálói e szemléletől a lehetőségig minden pártpolémiát, „mert elsőrendű érdeket [. . .] látunk abban, hogy legyen és maradjon nálunk egy sziget minden tisztos meggyőződésű igaz íróművészet számára”. Egy nem említett adat: Pataj Sándor: *Ady–Gyóni = Igazság* (Zombor–Budapest) 1915. dec. 15. 12. évf. 12. sz. 8. – Rákosi-ellenes glossza. A vitában szereplő személyek adatait természetesen a jegyzet jegyzeteként nem várhatjuk el a sajtó alá rendezőtől. Egy adat mégis ide kívánczozik, mert *Lencz Géza* nevét Ady is megemlíti. Lencz (1870–1932), nemcsak a Lelkészegetesület c. folyóirat felelős szerkesztője volt, hanem 1909-től Debrecenben református teológiai akadémiai tanár, majd az egyetemre alakulás után 1914-től egyetemi tanár, a 20-as években dékán, majd rektor is volt. Személyében tehát egy prominens egyházi méltóság kelt Ady védelmére. A terjedelem megnövekedése semmiképpen sem hozható fel a vita közlésének ellenérvéül. Az eredmény a döntő: ez az egyetlen Ady-vita, amelyet a korszak kutatója és az érdeklődő olvasó összegyűjtve kézhez kap. A jegyzetektől tudjuk, hogy a vitacikket tartalmazó lapok közül kettőt budapesti közönyvtárban nem lehetett megtalálni (Fáklya, Református Szemle). Közismert, hogy megközelítően teljes hírlapanyag csak az Országos Széchényi Könyvtárban található. Ezek a tények is a vitacikkek szövegének közlése mellett szólnak. A terjedelmes jegyzetekenél általában, de az Ady–Rákosi-vitánál különösen megkönnyíthette volna a cikkek áttekintését és visszakeresését, ha – rendhagyóan – a szerzők és a címek a tartalomjegyzékbe is bekerültek volna.

A kötetben talált könyvismertetések érdekes színteljait a fiatal költők versköteteiről és kéziratok verseiről írt bírálatok. Az egyik ismertetés jegyzetében (196.) a sajtó alá rendező visszaül saját korábbi jegyzetére (X. 555.), ahol rámutat arra az egész pályájára jellemző érdeklődésre, amellyel Ady fiatal, kezdő írók s különösen költők jelentkezését kísérte. Erre az érdeklődésre a XI. kötet is bizonyíték: még az utolsó évben is jelenik meg ilyen írása (145.). Általánosságban elítéli, a hazai állapotok „embriozmusának”, utánzásnak, ötlettelenségeknek tulajdonítja az irodalmi megújulást követően jelentkező túlbujánzást (*Hajh, mennyi költő*. 74.), konkrét esetben, személyekről, a költői próbálkozás értékéről szólva azonban feltűnően tapintatos, még az elmarasztalást is nagyon kíméletesen mondja ki. Az érthető, természetes érdeklődés mellett (születik-e új, nagy költő Magyarországon), Adynak ebben a tevékenységében, talán saját költői indulására emlékezve, valami kötelesség tudat, feladatvállalás is érezhető.

De feltétlenül szerepe lehetett itt a költői öntudatnak, s a kritikusai hajlandóságnak is: Ady autentikusnak tartotta magát annak megítélésé-

re, hogy ki a jó költő, ki nem. Kritikusként lépett fel már az önképzőkörben; szerkesztőségi munkakörként gyakorolta a Budapesti Naplónál, ahol a versrovatot bízták rá valószínűleg mindjárt Párizsból való visszatérte után, bár ez a tevékenység nem volt folyamatos külföldi útjai miatt, s nem volt igazán nagy horderejű sem, hiszen a BN terjedelmét tekintve kis lap volt, s ehhez mért volt a benne közölt szépirodalom. (Békessy Imre az Újság 1938 karácsonyi számában közölt tréfás, ironikus emlékezése szerint Ady a jelentkező költőket nem vette komolyan, a beérkező verseket olvasatlanul adta oda a fiókjában levő kézírathalomból a szedőnek.) A rendszeres újságírói munka megszűntével, vagy még hamarabb a verskéziratok lektorálása is abbamaradt. Nincs tudomásunk arról, hogy a Nyugattól kapott-e kéziratot elbírálásra, de biztos, hogy a kortárs irodalom s különösen a kezdők iránt tanúsított figyelem folytatódott. Révész Béla is úgy tudja, hogy „halomszámra küldték hozzá bátorítást váró fiatalok a meg nem jelent kézírataikat” (AEÖPM X. 555.). Mint Láng József a jegyzetekben írja (263, 307.), személyes kapcsolat létrejött, személyes vagy levélbeli kérés is készíthette Adyt arra, hogy tollat fogjon, s pártfogoltjait az irodalomban megőrökítse.

Arra kell gondolnunk tehát, hogy inkább gesztusaira, kapcsolataira lehet jellemzőnek tekinteni ezeket a támogatásokat, mintsem ízlésére, kritikai ítéletére következtetéseket levonni belőlük. Nagyváradai kapcsolatokat sejt a *Ligeti Ernő és Lepedát Milivoj* versköteteiről írott meleg hangú recenzió. Mindkettőjük verseit ugyanaz a nagyváradai Sonnenfeld könyvkereskedő adta ki, aki a *Még egyszer*, Ady második kötetét. A méltatottak közül Tóth Árpádon és Szász Menyhérten kívül senkiből sem lett számon tartott magyar költő, nevüket az irodalmi lexikonokban sem lehet megtalálni. Kacsokovich Tibor Béla irodalmi szereplését a Bolond Istók (1914. június 21. 25. sz. 10.) kommentálta – gúnyosan.

Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái* c. biográfiai lexikonjának kéziratban maradt részében találunk ezekről a kezdőkről néhány adatot. *Kacsokovich Tibor Béléről* ez olvasható: tényleges tűzérhadnagy, versei 1911 és 1914 között a pozsonyi Nyugatmagyarországi Híradóban, majd a przemysli Tábori Újságban jelentek meg. Az itt irodalomként megadott 32 lapos füzetben (Molnár Kálmán: *Magyar élet és magyar irodalom Przemyslben 1914/15-ben.*, [A Tábori Újság.] Eger, 1924.) a szerző Gyóni Géza után mindjárt Kacsokovichot emeli ki: „Kevésbé ismertek egy nem kevésbé tehetséges másik katona-poétának: Kacsokovich Tibor Béla tényleges tűzérhadnagynak költeményei, amelyek közül azonban csak keveset lehetett a Tábori Újságban közölni, mert borongós és pesszimista alaphangulatuk, továbbá a háború borzalmainak, ezer kínjának és nyomorúságának túlságosan őszinte festése bizonyára

olyan hatást váltott volna ki a katonákból, amilyenek éppen az ellenkezőjét akarta előidézni a Tábori Újság.” Majd később: „Gyóni Géza mellett kétségkívül Kacsovich Tibor Bélát illeti az első hely.” A tüzérhadnagy verseiben az Ady-hatás nyilvánvaló és leplezetlen, de külsőséges. („Przemysl-be tegnap a tavasz besurrant észrevétlen”. – „S megnépesülnek sorba mind a földalatti tárnák, / hol falba vájt üreg ölen / a lussza csöndes álmát / sok szép, szilaj-szívű legény, / kunfajta, éjszemű legény.”) – *Kuttn Mátvásznak* egy művét ismeri Gulyás: *A színpadi hatás motívumai* (Pesti Hírlap, 1912. márc. 10.).

Kacsovich és Kuttn könyve Galantai Gyula budapesti könyvkereskedőnél jelent meg. Galantai *Meg van a formájuk* c. saját kiadású füzetében írókról összegyűjtött apró élményei között Adyval való ismeretségét is említi: könyvet vásárolni a költő bejárt Vas József könyvesboltjába. *Balázsi Podluzsányi Zsigmondról* azt jegyzi fel Gulyás, hogy 1928-ban tőzsdebizományos volt. – *Guttman Endre* 1890 körül született, foglalkozása drogista. Somogyi Vilmos újságíró megszállottan versesgető komikus kisembernek mutatja be zeneakadémiai szerzői estje alkalmával készített interjújában (Esti Kurir 1926. máj. 19. 111. sz. 6.). Guttman személyesen ismerte Adyt, minden reggel felment hozzá abban az időben, „amikor a Gizella téri Budapest szállóban lakott” (?).

Többet tudunk *Lovag Ádámról*, akinek ez az írói neve. Családi neve Glazewski, s így már megtalálható a *Ki kicsoda. Kortársak lexikona* c. kiadványban (Bp. 1936.). Született 1886-ban, tisztviselő, 1936-ban banktitkár, versei jelentek meg a Nyugatban és A Hétben. Az Adyhoz közel álló Csécsy Imre Új Magyar Szemléje első számának munkatársa Szász Menyhérttel együtt.

A bepanaszolt Élet c. cikk (108–109.) „úri és finom poétagyereke” *Haubert Kamilló*. A Nyugat 1915. június 15-i számában két szép, de kevés eredetiséget mutató szonettje olvasható Monostori H. Kamilló aláírással. Ezek inkább Babits-reminiscenciák, Ady-hatást nem mutatnak. 1923-ban, 1924-ben és 1925-ben egy-egy verse jelenik meg ugyanitt Monostori Haubert Kamilló néven. Csinszka visszaemlékezésében (Vitályos László: *Ady – Léda – Csinszka*. 60.) ezt a rövid említést találjuk: „Haubert ezredes – Camilló”. Az ifjú költő apja tehát ezredes volt. A szöveggörnyezetből következtetve gondolhatnánk arra is, hogy 1915 őszén a tasnádi sorozás alkalmával, amelyre Csinszka a férjét elkísérte, az ezredessel találkozott. De valószínűbb, hogy Csinszka emlékezetében az az élmény maradt meg, amelyre a cikkben is utal Ady: nagy hatással volt rá a „poétagyerek” frontról küldött levele. A rokonlélek azonos fájdalomt érezte benne: a múlt és a jelen, a „rég és finom idők” és a háború konfliktusának, a kényszerű költői elnémulás átélésé-

nek gyötrelmét. Gulyás életrajzi lexikonának kéziratban maradt részéből tudjuk, hogy Haubert egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, s minisztériumi sajtóelőadóként dolgozott. Versei jelentek meg a kolozsvári Újságban is. Adyval bizonyára többször váltott levelet. Ady levelei nem kerültek elő. Haubertnek egy 1918. máj. 4-én kelt kolozsvári társaslapján kívül egy táborigénylapja maradt meg, amely még közöletlen, s érdemes a bemutatásra:

Feldpost nr. 350. 1916. július 7.

Szeretett, drága Bandi Bátyám! Úgy szerettem volna Neked már régen írni, nem is kis lapot, hanem egész hosszú levelet, az őszinteségemet és szeretetemet írni, egész magamat, „kis költő fiadat”, akit szeretsz. – De hiába, a júniusi nagy csaták alatt nem volt reá időm. S e hetekig tartó nagyszerű, makacs, ó hős és magyar, de bánatosan véres csaták után, úgy éreztem, hogy elszakadtam egész múltamtól, drága volt életemtől s zavarogtam, szinte újra született gyerek a harc óriási lendületében. – Most boldogan, lassanként visszatalálom magam a múltamba, lassan, nagyszerű gyönyörrel, s szeretnék újra szomorú elégiákat, ó Istenem, talán már ódát, himnuszokat az élethez írni s csöndes, új szavakat róni Ma Belle ciklusába. – És írni Neked is. – Addig is a Néni és kedves nejed Őnagysága kezét csókolom, Téged hálás és tisztelő szeretettel ölel hived és tanítványod H Kamillód. (MTAK K 10/74)

Az Ady-írások végtelen gondolat-gazdagsága, zsúfoltsága, az életmű egészében kínálkozó összefüggések szövevénye lehetetlenné teszik, hogy a jegyzetek mindenre kiterjedjenek. Nem kapott jegyzetet Arany János „kalifa”-sága (19.), esetleg utalni lehetett volna a X. kötet jegyzetére (376–77.); a költő megváltozott véleménye Budapestről (36, 38, 56.); a váteszség (83, 96.); a Csinszkára és Csucsára utalás (37.); „Bródy Sándor szerelmes és gyöngé emberei” (37.); magyarok bejövetele (26.); Wilde gondolatára utalás (16. – ennek megfejtése már megtalálható a VIII. kötet 499. lapján.)

Néhány észrevételt, kiegészítést teszünk, nem a feltétlen szükségesség, inkább a lehetőségesség hangsúlyozásával. 68. l.: Ady „Fedák Saroltához” írott „szerelmes” verseit említi. A nagyváradi években valóban versek és cikkek jelzik a lelkesedést (293.), amely Fedák életörömöt sugárzó egyéniségének, színészi játéknak szólt. A lelkesedést a későbbi években kiábrándulás váltotta fel a színésznő feltűnést hajhászó, primadonnáskodó viselkedése miatt. Fedák nem tartozott Ady színésznő szerelmei közé. De hogy Váradon a nő sem volt rá hatástalan, azt éppen Láng József helytálló következtetése alapján tudhatjuk a 3. sz. jegyzet-

ből (186.). Eszerint Fedák Sári az a „szláv és tót arcú diva”, akiben a fiatal újságíró akkor „bimbozószüzet” látott, – alkalmasint azért, mert a színésznő ügyesen ezt játszotta neki. A szöveg két helyének összekapcsolása a jegyzetben talán indokolt lett volna. – „Azóta Bánffy-Kisbán valahogyan finomabban, művészibben éli azt az életet, amely miatt Bölöni intendáns öreg édesapja komédiásnak csúfolta a fiát” (78.) – e mondathoz hozzáfűzhető, hogy Bánffy 1912-től 1917-ig az állami színházak felügyelője volt.

Sajtóhiba vezette félre a sajtó alá rendezőt a 85. cikk jegyzetében (364.). A cikk keletkezési idejének egyik bizonyítékául Balázs Béla naplójának a Kritika 1975. szept. számában közölt részletét használta fel. A közlés szövege szerint Ady 1915. szept. 5-én Pestre érkezett. A napló könyv alakban megjelent kiadásában már a helyes dátum van: 1914: szept. 5. *Az Esztéta és poéta* c. cikk megírásának ideje ennek az adatnak a híján is megnyugtatóan bizonyított. – Leopold Lajosról azt írja Ady, hogy „gazdaember”. *A magyar földbirtok 1903* c. címtár szerint Leopold Lajos a m. kir. közalapítvány szentágotai birtokából bérelt 2240 holdat. Gulyás szerint (i. h.) 1935-ben a Műegyetemen (annak bizonyára a közgazdasági karán) a mezőgazdasági kereskedelemtan előadója volt. – A nemzetihalál rémlátásának szubjektív kínjáról („mintha bennem jajszékelne az egyetlen, utolsó magyar” 136.) először Fülep Lajos számol be megismerkedésük idejére, 1906 tavaszára emlékezve (Magyar Nemzet 1969. jan. 26., jan. 28., jan. 31. = F. L.: Művészet és világnézet. Bp. 1976. 44–77.). – Kronológiai kiigazítás: Ady negyedik párizsi útja nem 1909. jún. 18-ig (637.), hanem jún. 10-ig tartott, mert 12-én már Pestről írt Diósyéknak (AEVL 262.)

Magyarosított név visszanevetesítése a kiinduló pontja a *Levél Teutsch barátomhoz* c. cikknek (46–48.). Érdekes, hogy azonos tárgyú cikket találunk a III. kötet jegyzeteinek előszavában (Névnemetesítés AEÖPM III. 281.). Vezér Erzsébet azok között a cikkek között mutatja be, amelyeket Ady is írhatott, de elegendő bizonyíték hiányában nem vette fel őket a kötetbe. Az azonos tárgy is kellő bizonyítékának látszik Ady szerzőségére, de bizonyíték a két cikk következtetése közötti különbség is. 1902-ben még csak ez a konklúzió: Zsögöd Benő m. kir. udvari tanácsos, egyetemi tanár „precedenst kreált a névnemetesítésre, s megmutatta, mint kell meghálálni, ha valaki Magyarországon fényes karriert csinált”. Tizenegy év múlva a névnemetesítés, visszanevetesítés jelensége a világégés közeledtét jelzi, a történelmi Magyarország szétesésének, a magyarság szétszóródásának vízióját kelti benne. De mindkét cikk kiindulópontja azonos: a németellenesség.

A Levelek Madame Prétérite-höz c. sorozatot – úgy tűnik – Ady hosszabb lélegzetűre tervezte, s minden Nyugat-számba szánt belőle,

mert a febr. 1-i első közleményt követő második (márc. 1.) bevezető mondatából arra lehet következtetni, hogy közben egy levél elveszett (14.). A következő levél több mint másfél év múlva jelent meg, s ez egy, ill. két hónap múlva követte a két utolsó. A levelek indíttatásának, megakadásának majd megszűnésének életrajzi okai kétségtelenek. A sorozat indulása azzal függ össze, hogy Ady beteg volt, az „ifjú karok kikötőjében” is egyedül érezte magát. Hiányzott a hozzá méltó, megértő társ. A levelek elmaradása a maria-grüni mozgalmas hónapokkal, újabb szerelmekkel, majd a Csinszka-szerellemmel hozható kapcsolatba, s a levelek rövid újraindulása e szerelem első válságával. A címzett a „Lédát idéző szimbolikus nóalak” (186.) Léda alakjának, a közös múltnak a felidézése csak néhány helyen érhető tetten, mert a valóság képe szinte minden alkalommal egy mondaton belül áttűnik a többjelentésű szimbólumba. De árulkodó már maga az első megszólítás: *Nagyságos Asszonyom*. Ady így szólította Lédát a Diósyékhoz címzett leveleiben az első párizsi út után is. Ezek voltak az ún. „alibi levelek”, amelyeket a férj is elolvashatott, ha akart. A bizalmas mondanivalót poste restante levelek vitték. – *Nőt látni a Nőben* érett kor előtt, süldő lányra nézni kandi szemmel, s Léda *csufondáros kaccaja* (12.) valóságos epizódok. *A Hágár oltára* kis Trudjának esetét Révész Béla jegyezte fel (*Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. [3. kiad. 1925.] 11–115.) Utalni lehet még *A tízéves Éva*, *A holnaputáni asszonykák*, *Öreg suhanc vágyakozása* c. versekre, amelyek mind a Léda-korszakban íródtak. – *Vigyázzon a kis leányára* – talán a *Megölelném a lányod* keletkezésére emlékeztet. De konkrétumok nélkül is a Léda-szerelemnek, Léda jellemének maradványok, szép vonásait, a kapcsolat szövetséget jelentő, társat adó bensőségeségét, mélységét érezhetjük meg e lírai prózában, sokkal inkább, mint a misszilis levelekben.

Nem elég meggyőző a 74. sz. jegyzet állítása: a harctéri események, az országot közvetlenül fenyegető súlyos és nagy vérvesztésekkel járó kárpáti harcok, majd a központi hatalmak 1915. máj. 2-i gorlicei áttörését követő katonai sikerei Ady gondolkodását „kissé nacionalista irányban befolyásolták” (346.). Ad abszurdum vive az állítást, azt a következtetést lehet levonni, hogy a harctéri sikerek Adyt a háború hívévé is tehetnék volna. Ami viszont a vereségeket illeti, a magyarság közvetlen veszélyeztetettsége valóban válthatott ki szélsőségesebb érzéseket. De itt elegendő saját „bevallott”, „keserves helyzetben felébredő patriotizmusára” utalni (*Vallomás a patriotizmusról*. 44.).

A jegyzetekben az Ady-irodalomra csak a legzükségesebb esetben történik hivatkozás. A hangsúly – helyesen – a korabeli dokumentumok bemutatásán van. Az írásoknak az életműben elfoglalt helyéről, utóéletéről, értékeléséről az olvasónak Varga József és Vezér Erzsébet

monográfiáiból s a pontosan ezzel a korszakkal foglalkozó két műből Schweitzer Pál (*Szépség és totalitás*. Bp. 1980.), valamint Király István (*Intés az Őrzőkhöz*. 1–2. Bp. 1982.) könyveiből kell tájékozódnia.

A főszöveg gondozása nem kevés fejtörést okozhatott a sajtó alá rendezőnek. Ady prózastílusát nem tanáros szabályosság és pedantéria jellemzi. Lírikus prózája ez, meghökkentően, néha keresetten egyéni, a szuggesztív ráhatás szándékával erőteljes, szóalkotásban, szórendben, mondatfűzésben gyakran szokatlan, nemcsak a köznyelvtől, hanem az irodalmi nyelvtől is elütő. Ez ebben az életrszakaszban, e kötet prózájára talán még fokozottabban érvényes. Itt több az előző művekhez képest a kihívóan feltűnő, expresszionista-jellegű stílusjegy, gyakoribbak a különös szókapcsolatok, pl. *ilyeski* (11.), *önhazátlanítás* (24.), *izmatlanabb* (47.), *legpéldáulvalóbb* (62.), *elmélyesztő* (79.), *miutánként* (81.), *legvalószínetlenebb* (89.), *bepaskolt*, *de mindig élő ifjuságunk* (109.) (a *bepaskolt* 'eső, vihar által földrevert, besározott'). Egy hírlapi cikkben ilyen szenvedélyes és látomásos mondat ugrik elénk Tisza István „sise-rahadának” jellemzésére: *A piszok, a sár még a vörös téli Nap alatt is [*] naponként bekeni, rájuk olvad, bemázolja őket, de ezeknek csak a falás minden moccanó révedésük.* (Az eredetiben az *is* helyett *és* van.) A kötetben több prózavers is található: *Az egyetlenek sorsa*, *A Romlás hősei*, *Az öreg saskeselyű*, *Madarak és pogányok*. Az ilyen próza gondozása nehéz, a szokatlanságok beavatkozásra, emendációra késztetik a sajtó alá rendezőt. A stílus-sajátosságokon kívül a főszöveg alapjául szolgáló, napilapokban és folyóiratokban megjelent első közlések szövegromlásai is ebben az irányban hatnak. E kettős késztetés hatása a szövegrendezőnél nehéz helyzet elé állíthatja. A klasszikus szöveg betű szerinti közlése alapkövetelmény, de követelmény a szövegromlások leleplezése, sőt az írói tollbotlások, tévesztések javítása is. Úgy tűnik, hogy ennél a kötetnél az eddig megjelent kötetekhez képest többször kellett javításhoz folyamodni. A X. kötetben 207 oldal főszövegre 71 szövegjavítás esik, ebből 31 csillagos [*] javítás, tehát a sajtó alá rendező ezeken a helyeken új szó, ill. szavak szövegbe építését végezte el az általa romlottnak ítélt helyett, 40 a szögletes zárójeles javítás hiányzó betűk, szótagok, jelek kiegészítésére (ebből 20 a hiányos központosítást pótolja) és 16 a figyelemfelkeltő felkiáltójel. Ezzel szemben a XI. kötetben 60 csillagos, 71 szögletes zárójeles javítás van (ebből 23 a központosításra vonatkozik), és 19 a figyelemfelhívó jel, pedig ebben a kötetben csak 152 oldal a főszöveg. A javítások többségükben jók (egy részüket már az Ady Endre *Prózai írásai* c. háromkötetes gyűjteményben is megtaláljuk. A kiadványt sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet). Láng József kiváló érzékére és nem mindennapi leleményére vall például a *kartárs kortárs*-ra, a *folytatom folytatom*-ra, a *dülők dühök*-re, *fölösleges fölséges*-re, az *előre*

előtte-re, legocskaisabb legbocksaisabb-ra javítása, hogy csak néhányat emeljünk ki a sokból. Még a kéziratban fennmaradt cikkbe is volt bátorsága belejavítani. A kötet egyik legfontosabb cikkében *A Galilei Kör ünnepén* címűben a 6. bekezdés (49.) így szól: „Magyar reménységeim fogynak, de elegendek még mindig arra, hogy a megváltó fiatalság csodáttetteiben Herkules elvénhedt, elfinomodott, harmadrendű bajtársaként bizzak.” A kéziratban „*ne bizzak*” áll, tehát az összetett mondat mindkét tagja tagadó értelmű, holott a *de* kötőszóval vannak összekapcsolva. Az írói szándék a mondat értelméből félreérthetetlenül kitűnik, a javítás feltétlenül indokolt. – A 17. oldalon a következő mondat olvasható: „*De a könyvön van azért az ajánlás volt tanárjához*”. Az eredetiben (Nyugat 1913. máj.) ez a torzulat található: „*De ön van ezért az ajánlás, a könyörű volt tanárjához*”. Ez nyilvánvaló sajtóhiba, a javítás mindenképpen indokolt. (A Nyugat romlott, értelmetlen szövegét vette át különben két cikkgyűjtemény is.) Az elképzelt íráskép azonban Ady kézírásának ismerete alapján más emendációt sugall, ezt: *De ott van azért az ajánlás a könyvön volt tanárjához*. Az *ott* szót a szedő *ön*-nek olvasta, mert a kettős *t* áthúzását ékezetnek nézte. Hogy ez történhetett, arra egyrészt az Ady kézírataiban található számtalan példa (l. e kötet 7. sz. melléklete *holott* szavának írását), másrészt a kötetben még kétszer előforduló azonos eset a bizonyíték. Szerzői korrektúra nem volt a lapoknál, a nyomdai és szerkesztői korrektúrán a hiba átcsúszott. A leírt szedési hiba egyik előfordulása a 92. oldalon *A finom Péter* c. glosszában van: „*Azért finom, mert román falujából városba került, s ott kikelt benne az ősi rejtőzködő finomság*.” Az eredetiben (Világ, 1915. ápr. 25.) *ott* helyett *ön* van. Van kiadás, amelyikben így is van. A filológusi munka buktatóira, csapdáira példa, hogy amíg ez esetben kötetünkben sikeresen lelepleződött a nyomda ördöge, a másikban győzedelmeskedett, s ilyen szószörny keletkezett: *önkopaszodom* (20.). Ide csillag alatt *ottkopaszodom* kellett volna. Ezek a hibák azonban nem írhatók a szöveggondozás rovására, mert a költői szabadsággal írott próza elaltatja az éberséget, bizonytalanná válik a megítélés: szokatlansággal vagy szövegromlással állunk-e szemben. Ez a bizonytalanság tükröződik a következetlenségben is: javítandó-e a *valószínű* vagy nem? A 82. oldalon csillaggal *valószínű*-re van javítva, a 89. oldalon *legvalószínűbb* csak [!] jelet kapott. A fent írt és érthető bizonytalanság magyarázza azokat a javításokat, amelyek megítélésünk szerint feleslegesek, pl. *helyén* helyett *helyen* (42.), *két vastag kötetes* helyett *vastag kétkötetes* (70.), *mondanivalómnak* helyett *mondanivalóm* (129.), *Bécsből* helyett *Bécsből* (65.) és a következő kiegészítések: *diák[ok]* (25.), *[posta]kocsi* (34.), *megsúlyosít[á]nú* (136.). Az utóbbi eset, ti. a tövéghangzó elha-

gyása, gyakori Adynál, ezért ezt sem kiegészítéssel, sem felkiáltójellel jelölni nem kellene.

Pontos értelmezést és javítást kívánt volna azonban a következő mondat: „Amilyen szinte bizonyos, hogy a fajgyűlölet gyökereit is kiirtottam magamból, elannyira, hogy Jászi Oszkárón kívül kevesen lehetnek még nálam gyengédebb és szeretőbb érzésűek a magyarországi nemzetiségekhez, olyan egész bizonyos, hogy a patriotizmus keserves helyzet, és alkalomadtán felébredne bennem” (44.). A *helyzet* után kitett vessző a *hogy*-gyal kezdődő – értelmezésem szerint – egyetlen állítmányi mellékmondatot két mondatra bontja, s az első mondat állítása ez: a „patriotizmus keserves helyzet”. Az írói szándék azonban kétséget kizáróan nem ez volt. Ez kiderül a következő mondatból is. A *helyzet* nyelvtanilag az *alkalommal* egyenértékű, utána az *adtán* névutó értendő. Az eredetiben (Szabadgondolat, 1913. okt. 305.) a *helyzet* után nincs írásjel. (Az *Ady Endre Prózaí írásai*ban a kérdéses szó mellett kötőjelet találunk.) Felmerülhet egy ilyen megoldás is: *helyzet[ben] és alkalomadtán*. A jegyzetekben közölt cikkek szövegének gondozásánál nem olyan szigorú a követelmény, mint a főszövegnél. Két apró hibát jegyeztem fel. Marjay azt írja Gyóniról: „Pár jó verset, pár kis fűrtöt, billenget produkált idáig”. A *billeng*, *iling* a *kis fűrt* szinonimája, tájékozó. A szedő nem ismerte, így szedte ki: *billentget*, ebből lett kötetünkben a *billentget[ett]* (392.). A 454. l. hatodik sorában *megérlelésének* helyébe *megértésének* kívánkozik.

A kötetbe felvett, előző kötetek pótlását szolgáló cikkek óhatatlanul felvetik a kérdést: maradt-e ki valami a kötetből? Két lehetőség van arra, hogy hiányok támadtak, és később még előkerülhetnek Ady-írások: felbukkannak kiadatlan kéziratok, illetőleg olyan napilapból kerülnek elő Ady-cikkek, amelyekre eddig senki sem gondolt, mert a lapnak Adyval való kapcsolatáról nem volt tudomásunk. Az első lehetőség szinte teljesen kizárt, a második nem. Láng József a jegyzetek előszavában a lehetséges hiányokat is számba vette, s két utalást is említ állítólag megjelent Ady-nyilatkozatokról. A század első és különösen második évtizedének sajtója hatalmas tömege miatt szinte áttekinthetetlen. Váratlan „leletekre” is lehet számítani. Ilyen meglepetés az Ady-bibliográfia pótfüzetének gyűjtése közben *Lakatos Éva* által nemrég talált, alább közölt két Ady-nyilatkozat. A meglepetést tetézi az, hogy ezek nem a Láng József által említett nyilatkozatok.

1. Az újságok szerkesztőinek gyakori fogása volt és ma is az, hogy nagy ünnepek alkalmával az irodalmi mellékletek számára nyilatkozatra bírnak érdekes embereket, írókat, művészeket. Így született Ady nyilatkozata írói terveiről a Független Magyarország 1910. karácsonyi szá-

mában (AEÖPM X. 111–112.), életrajza a Pesti Futár 1913. karácsonyi számában (XI. 55–56.). Hasonló módon jött létre a Szatmár városra és Szatmár vármegyére emlékező nyilatkozatok csokra is. 1913. szept. 20-án indult 1. évf. 1. számmal a Szatmári Est, – 1914 januárjától decemberig (valószínűleg megszűnéséig), Szatmárnémeti Est – megjelent hetenként kétszer délután 6 órakor. Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos Dr. Nagy Vince, a lap munkatársa Kaczér Illés. A lap dec. 24-i 27. számában a lokálpatrióta felelős szerkesztő érdekes összeállítást jelentetett meg *A „Szatmári Est” irodalmi és művészeti karácsonya* címmel, a következő bevezetővel: A „Szatmári Est” is felállította a maga karácsonyfáját: e város s az ezt körülölelő barnaföldű megye szeretetének ünnepi fáját. És meghívta köré mindazokat az országos híró írókat, költőket, festőművészeket és színészeket, akik erről a vidékről származtak el a nagyvilágba, vagy életük néhány emléke ide fűzi őket hozzánk. Büszke örömmel terítjük olvasóközönségünk elé e hasábokat, ahol sikerült – nekünk először – ünnepi találkozásra gyűjteni illusztris földieinket, egytől-egyig az irodalom és művészet kitűnőségeit, akik részint levélben, részint fővárosi munkatársunk interjúja után szívesek voltak megszólalni és az itt következőkben elmondják Szatmár városára és e megyére való visszaemlékezéseiket.

Ady Endre

– Nem szatmári vagyok, hanem szilágymegyei. De Szilágymegye szivalakú és én a szívnek abból a csücskéből jöttem, ami éppen beleesik Szatmármegyébe. Ha akarja, másként is értheti a szív csücskét, mert az első szerelmem szatmári leány volt. A nevére még emlékszem, a hajára már nem. Azt hiszem gesztenye-haja volt a Kovács kisasszonynak, de nem teszek rá esküt. Férjhez ment egy jó barátomhoz. Azóta sokan voltak s nemcsak a szív csücskét, de az egész szívet kikezdték. Láthatja: most is elég bajom van vele. S az orvosoknak ugyancsak.

– Diákkorom legnagyobb ajándéka egyébként Szatmár volt. Nem Pestre vagy Debrecenbe vittek első vakációkor, hanem Szatmárra. Ez a soktornyú kisváros volt az első nagyváros, melyet láttam. Hogy szeretem-e? Szeretem. Fáj is, hogy most valami felolvasásra hívnak oda és nem mehetek. A kórházi ágy erősebb, mint a vágyam. És a doktorok is ijesztgetnek. Hát jól viselem magamat és nem mozdulok ki ebből a betegek házából.

– Szatmármegyét is szeretem. Magyar megye. A nyelve a legtisztább, Arany János nyelve. Királydaróc táján szilágyi a stílus, de Szilágynban tán kissé gazdagabb és színesebb. Gyarmat és az Ecsedi láp tájéka

már Móricz Zsiga földje. Ott az ő magyarjai élnek. Élnek és küszködnek, diskurálnak és néhanapján szeretnek.

Ady visszaemlékezését még tizenkilenc írás követi az alábbi nevek alatt: Szendy Árpád, Kiss József, Bródy Sándor, Móricz Zsigmond, Bárony István, Szirmai Imre, Krúdy Gyula, Kabos Ede, Iványi-Grünwald Béla, Szép Ernő, Bornemissza Géza, Jászi Oszkár, Papp Aurél, Balázs Árpád, Bakó László, Patai József dr., Arányi Dezső, Csáktornyai Zoltán, Faragó Ibolyka. A nyilatkozat nem Ady-írás, kétségkívül a nem hiteles Ady-szövegek között van a helye. A költő valakinek elmondta nyilatkozatát, s az lejegyezte. Az életrajzi tények, a gondolatok, a tónus azonban azt is kétségtelenné teszik, hogy ezt a nyilatkozatot csak személyesen Ady adhatta. Még akkor is, ha a tények egyik-másikát Ady erre az alkalomra kedélyesen, könnyed hangvétellel stilizálta. Életrajzaiból, írásainak életrajzi vonatkozású részeiből tudjuk, hogy az ilyen stilizálás nem volt tőle idegen. Kovács kisasszony ugyanis valószínűleg Kovács Boriska volt, érkvási (Szilágy m.) birtokos lánya és nem első, hanem – ha jól tudjuk – második szerelme volt az akkor 21 éves fiatalembernek (EMIAE I. 31–33.). Kovács Boriska férjének dr. Kun Árpádnak Adyval való barátságáról sem tudunk. Ismeretlen a kisdíák első vakációs szatmári kirándulása is. Szatmári meghívásáról nincs adatunk. Szombati-Szabó István a szabolcsi Kisvárdára hívja 1914. febr. 8-ra. Levélben megígéri, de nem tud elmenni. A szóban forgó interjú időpontjában az Új Szent János kórházban gyógykezelik. – Ady Móricz Zsigmond Hét krajcár c. elbeszélés kötetéről írva hasonlóképpen vall Szatmárról és környékéről: „Ez itt magyar föld, az első honfoglalóké . . . Hajduszélen, Szabolcsban, Biharszélen, Beregben, Szatmárban, Ugozászélen, Szilágyszélen” (AEÖPM IX. 352.). S egy későbbi cikkében szatmári parasztról írva „Móricz Zsigmond magyarjai”-nak nevezi őket (A milotai Isten-válság AEÖPM XI. 32.).

2. A másik váratlan meglepetés A Nap 1913. dec. 21. 312. sz. 12. lapján megjelent nyilatkozat, amelyet bevezetőjével együtt itt közlünk:

Ady Endre a Wahrmann-díjról

Ady Endre a szép magyar bánatok költője, nagybetegen fekszik a Szent János-kórházban, a Wodianer-pavillon egyik betegszobájában. Az orvosok súlyos máj- és vesebajt konstataáltak nála és minden különösebb izgalomtól eltiltották. A versírástól is óva intik az aggódó szívű doktorok. De az ízig-vérig magyar poéta, az állhatatlan, a nyugtalan, a konok, e tekintetben nem tud szótfogadni, bárhogy ijesztik is az orvosok.

– Sok-sok a dolgoznivalóm – mondta A Nap munkatársának, aki a Szent János-kórházban meglátogatta, – de a lehető legkevesebbre redukálom a munkát. Verset azonban muszáj vagyok írni, ha felgyül bennem a mondanivaló. Pedig ma már nehezebben írok, mint négy évvel ezelőtt, nagyobb gonddal és figyelemmel, mert ma már figyelik az írásaimat. Pár év előtt még nem gondoltam rá, hogy olvassák is Ady Endrét.

– A Wahrmann-díj dolgában? Nagyon szerettem volna megmondani a teljes véleményemet, mert a többiek nem mertek őszintén nyilatkozni. Nekem igazán nincs okom nem-őszintének lenni. De most már csak annyit mondhatok, hogy én magamban, – talán el se hiszik, – *Kiss Józsefnek szántam a díjat*. Az öreg Kiss Józsefnek. Kiss József mégis csak hetvenéves már és kétségtelenül lírikus. Amit csinált, jól megcsinálta s az élete és költészete: kerek, befejezett, egész. És annyi mellőzés érte egész életében, – mint ahogy mindannyiunkat ér elég, – hogy most hetvenéves korára feltétlenül meg kellett volna neki szerezni ezt a kis örömet.

– Az új sajtótörvény? Igen, mindent körül kell írni, ha életbelép. Semmiről sem lehet majd írni szimplán, úgy ahogy van, mindent más-ként kell majd megírni s a közönségnek muszáj lesz több figyelemmel, intelligensebbül olvasni az újságot. Érdemes lesz megint újságírónak lenni.

Ebben a nyilatkozatban kevésbé ismerhetők fel Ady gondolatai és stílusfordulatai, sőt éles ellentmondás mutatkozik az új sajtótörvényről itt mondottak és a Szabadgondolat decemberi számában megjelent *Hadd jöjjön el a sajtóabszurditás* (54–55.) című cikk hangja, felfogása között. A cikkben Ady – a nyilatkozat békülékeny, belenyugvó hangjával ellentétben – ellenforradalmi tettek nevezi a törvénytervezetet, amely ha megvalósul, méltán vált ki forradalmi dühöt. A két sajtóorgánium ideológiai-politikai állásfoglalása közötti különbség csak részben magyarázza a hangvétel feltűnő eltérését. Arról is szó van, hogy a Szabadgondolat a Galilei Kör lapja volt, a költő benne a társadalmi megújulás forradalmi élcsapatához szólt.

A Wahrmann-díjat a gazdag kereskedő család egyik tagja Wahrmann József alapította 1908-ban (követve ezzel bátyjának, Mórnak a nyomdokait, aki a Tudományos Akadémián tett alapítványt). Az alapító személyéről többet nem tudunk. A végrendeletileg hagyományozott 200 ezer korona kamataiból kétévénként 10 ezer koronát kaphatott egy magyar tudós, író vagy művész. Az összeget pályázat nélkül az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagjaiból kiválasztott bizottság ítélte oda. A Nap újságcikkeiből úgy tűnik, hogy a jutalmat még csak egyszer adták ki, és Herman Ottó kapta meg. Ady nyilatkozatának közvetlen előz-

ménye az volt, hogy az odaítélő bizottság összetétele és munkája körül hírlapi vita indult. 1913. dec. 13-án azt írta A Nap, hogy a zsűrinek három jelöltje van Eötvös Károly, Kiss József és Ágai Adolf. Dec. 16-án közölték a lapok a döntést: a jutalmat Herczeg Ferenc kapta. A Nap dec. 17-i számában megjelent névtelen cikk botrányosnak nevezi a döntést nem Herczeg Ferenc személye miatt, hanem a bizottság helytelen, az alapító szándékának ellentmondó szempontja miatt, amely szerint a jutalmazott csak 50 évnél idősebb lehet. Herczeg Ferencet kilenc költő, öt drámaíró és kilenc szépprózaíró közül választották ki, „Molnár Ferenc, Ady Endre, Móricz Zsigmond így kiestek”. A következő napon (dec. 18-án) *Írók a Wahrmann-díjról* címmel megjelent riportban hat író-t szóaltattak meg A Nap-ban. Krúdy Gyula és Szomaházy István a fiatalok kirekesztését helytelenítették, Bródy Sándor Heinrich Gusztáv bizottsági tagsága ellen tiltakozott, Ignótus nyilatkozata sommásan elítélő, Bíró Lajos szerint a magyar pályadíjak odaítélésével mindig baj van, különösen, ha az Akadémiának is van beleszólása, Ágai Adolf szavainak nincsen éle senki ellen sem. Herczeg Ferencet egyikük sem tartotta méltatlannak a jutalomra. – Ady nyilatkozata ebből a számból lemaradt talán, vagy mint terjedelmesebbet és más kérdésekkel is foglalkozót eleve külön napra szánták. Nem tudjuk, mi lehetett Ady „teljes véleménye” és mért nem mondta ezt meg. A Kiss Józsefről mondott elismerő, de kissé vállveregető méltatás beleillik az idős költőtársról szóló megnyilatkozásai sorába.

A XI. kötet bírálatában itt felsorolt észrevételek száma a jegyzetek terjedelméhez képest elenyésző. A pótlásként közölt nyilatkozatok hiánya nagyon is érthető. A történelmi Magyarország utolsó évtizedeinek sajtója még mindig nem teljesen ismert, sűrű és kiterjedt erdő, amelyben az eddig végzett felderítések többnyire egymástól elszigetelt partizánvállalkozásnak számítanak. Az Ady-kutatás is több csapást vágott már ebben az erdőben, de a teljes felderítés még nem történhetett meg, s ez a feladat nem is várható el egy kötet sajtó alá rendezése kapcsán. Láng József lelkiismeretes, jó munkát végzett, teljesítménye méltó a legjobb kötetek magas színvonalához.

VITÁLYOS LÁSZLÓ